

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 551-564.

Geliş Tarihi–Received Date: 03.10.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.05.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

 10.53718/gttad.1385553

 VOLKAN KOÇ*

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi, XVII. yüzyılın başlarından itibaren Yeni Dünya'nın keşfiyle artan gümüş ithalatı, yeni ticaret rotalarının keşfi ve sürekli devam eden savaşlar nedeniyle olumsuz etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sürekli savaşları ve iç isyanları, ekonomik ve sosyal yapıları zayıflatmıştır. Askeri harcamaların artması, ekonomik dengeyi bozmuş ve halkın yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir. Tüm bu faktörler bir araya geldiğinde Osmanlı ekonomik olarak zayıflamış ve bu durum tebaası üzerinde sosyal değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler, Osmanlı toplumunun yapı ve değerlerinde dönüşümlere neden olmuştur. Sırp Ayaklanması da bu karmaşık sosyal, ekonomik ve siyasi dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1789'da patlak veren Fransız İhtilali'nin etkileri sadece Fransa sınırlarıyla sınırlı kalmadı. İhtilalin fikir ve idealleri önce tüm Avrupa'ya sonrasında ise dünyaya yayıldı. Bu devrim toplumsal yapıları ve siyasi düzenleri sarsarak ulus-devlet anlayışının gelişmesine katkıda bulundu ve genel siyasi atmosferi kalıcı bir başkalaşıma uğrattı. Devamında ise 1830 ve 1848 devrimleri ile yaşanan dönüşümler daha da pekişti. Devrimler ulusal kimliklerin güçlenmesine katkıda bulundu ve toplumsal ve siyasal yapıları daha belirgin kalıplara soktu. Avrupa merkezli gerçekleşen bu devrimler Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki Balkanlar üzerinde derin ve belirgin izler bıraktı. Bu devrimler, bölgede milliyetçilik ve bağımsızlık düşüncelerinin yeşermesine neden oldu ve bölgesel denge ve dinamikleri temelden değiştirdi. XIX. yüzyıl boyunca Balkanlarda yaşanan değişimin öncü adımlarından biri olan Sırp Ayaklanması, toprakların devri ve dönüşümü gibi önemli değişimlere neden oldu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki egemenliğine karşı başlayan bir dizi isyanın ilk halkasını oluşturdu. Bu ayaklanma, muhakkak surette Osmanlı İmparatorluğu için bir tarihî bir dönemeçti. Bu süreç, Balkanlarda siyasi, kültürel ve toplumsal yapıların derin değişimler geçirmesine zemin hazırladı.

1804 Sırp Ayaklanmasını, diğer Balkan ayaklanmalarından ayıran temel özelliklerden biri basit bir köylü isyanı olarak başlamış olmasıdır. Hareket merkezi bir liderlik veya büyük çaplı bir organizasyonun yanında, bir hedefler bütünlüğünden de yoksundu. Bölgesel liderlerin etrafında toplanıldığı ve bu liderlerin inisiyatifine dayalı bir yapı mevcuttu.

Bu çalışmada, 1804 Sırp Ayaklanmasının, diğer Balkan ayaklanmalarındaki gibi milliyetçi bir karaktere sahip olup olmadığı üzerinde durulmaktadır. Ayaklanmanın altında yatan sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlere odaklanılarak yapılan bu araştırma, tarihî kaynakların analizi ve dönemin sosyal yapılarının incelenmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kaynaklardan elde edilen verilerin karşılaştırmalı analizi, isyanın kökenlerini ve toplumun ekonomik-sosyal yapısını belirlemek için kullanılmıştır. Ayrıca, o dönemdeki politik ve ekonomik koşulların incelenmesi, isyanın dinamiklerini ve katılımcıların motivasyonlarını anlamak için önemli veriler sunmaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar üzerindeki önemli rakipleri olan Avusturya ve Rusya'nın ayaklanmaya kendi amaçları doğrultusunda etki ettiği de anlaşılmıştır. 1804'te patlak veren ayaklanmanın geri planına bakıldığında bunun milliyetçi eğilimlerle gerçekleştirilen bir isyan olmadığı, asıl motivasyonun ekonomik ve sosyal koşulların belirlediği dinamikler olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu bulgular, tarihî olayları değerlendirirken milliyetçilik dışındaki faktörlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymakta ve gelecekteki

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta/TÜRKİYE, E-Posta: volkankoc177@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4490-3653.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

benzer olayların anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, daha fazla araştırma yapılması ve bu tür olayların daha geniş bir bağlamda incelenmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sırp Ayaklanması, Kara Yorgi, Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya İmparatorluğu, Avusturya İmparatorluğu, Zadruga.

AN EXAMINATION OF THE SOCIOLOGICAL CAUSES OF THE 1804 SERBIAN UPRISING: A UNIQUE DYNAMIC IN THE BALKAN REVOLTS

ABSTRACT

The economy of the Ottoman Empire was adversely affected starting from the early 17th century due to increased silver imports from the discovery of the New World, the exploration of new trade routes, and ongoing wars. The continuous wars and internal rebellions weakened the economic and social structures of the Ottoman Empire. The rise in military expenditures disrupted the economic balance and adversely affected the living conditions of the populace. When all these factors combined, the Ottoman Empire weakened economically, leading to social changes among its subjects. These changes caused transformations in the structure and values of Ottoman society. The Serbian Uprising also emerged as a result of these complex social, economic, and political dynamics.

The effects of the French Revolution, which erupted in 1789, were not confined to France alone. The ideas and ideals of the revolution first spread across Europe and later to the world. This revolution contributed to the development of the nation-state concept by shaking up social structures and political orders, permanently altering the general political atmosphere. Subsequently, the transformations experienced during the revolutions of 1830 and 1848 further solidified these changes. The revolutions contributed to the strengthening of national identities and molded societal and political structures into more distinct patterns. These European-centered revolutions left deep and distinct traces on the Balkans under the rule of the Ottoman Empire. They fostered the sprouting of nationalism and independence thoughts in the region, fundamentally altering regional balances and dynamics. The Serbian Uprising, one of the pioneering steps of change in the Balkans during the 19th century, led to significant transformations such as the transfer and transformation of territories, initiating a series of revolts against the Ottoman Empire's dominance in the Balkans. This uprising was undoubtedly a historical turning point for the Ottoman Empire, setting the stage for profound changes in the political, cultural, and societal structures of the Balkans.

One of the fundamental characteristics that set the 1804 Serbian Uprising apart from other Balkan uprisings was its initial emergence as a simple peasant rebellion. It lacked a central leadership or a comprehensive set of goals. It revolved around regional leaders without a unified agenda, relying on the initiatives of these leaders.

This study focuses on whether the 1804 Serbian Uprising had a nationalist character similar to other Balkan uprisings. Conducted by emphasizing the underlying social, economic, and political reasons behind the uprising, this research was carried out through the analysis of historical sources and the examination of the societal structures of that period. The comparative analysis of data obtained from sources was utilized to determine the roots of the uprising and the economic-social structure of the society. Furthermore, examining the political and economic conditions of that period provides crucial data to comprehend the dynamics of the uprising and the motivations of the participants. Moreover, it is understood that Austria and Russia, significant rivals of the Ottoman Empire in the Balkans, influenced the uprising according to their own objectives. Looking into the background of the uprising in 1804, it gains traction that this wasn't a rebellion carried out with nationalist tendencies but rather driven by the dynamics dictated by economic and social conditions. These findings highlight the necessity of considering factors beyond nationalism while evaluating historical events, playing a significant role in understanding similar events in the future. In this context, it is recommended to conduct further research and examine such events in a broader context.

Keywords: Serbian Revolt, Karadorde, Balkans, Ottoman Empire, Russian Empire, Austrian Empire, Zadruga.

GİRİŞ

1804 Sırp Ayaklanması, çeşitli tarihçiler tarafından genellikle üç temel perspektiften incelenir. İlk yaklaşım, ayaklanmayı demokratik bir burjuva devrimi olarak yorumlar. Bu bakış açısına göre, Sırp toplumu, siyasi ve sosyal değişim taleplerini karşılamak için demokratik ve burjuva unsurların etkisi altında ayaklandı. İkinci yaklaşım ise, Sırp Ayaklanmasını ulusal bir kurtuluş mücadelesi olarak ele alır. Bu görüşe göre, ayaklanma, Sırların ulusal kimliklerini korumak ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık kazanmak için başlatılmıştır. Üçüncü ve son yaklaşım ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce de sık sık karşılaştığı, milli hedeflerden yoksun, basit bir köylü ayaklanması olarak nitelendirir. Bu bakış açısına göre, Sırp Ayaklanması, ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanan basit bir köylü isyanı olarak değerlendirilir ve milli bir kimlik arayışıyla

ilişkilendirilmez. Fikret Adanır'ın *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan çalışmasında¹ bu üç yaklaşım üzerinde durulurken, Selim Aslantaş da *Doğu-Batı*² dergisinde yayımlanan çalışmasında bu üç yaklaşımın analizini sunmuş ve üçüncü yaklaşımı desteklemiştir. Bu çalışma ise, Sırların sosyal ve ekonomik yapılarını daha derinlemesine irdeleyerek, milli karakterden yoksun bir hareket olarak değerlendirilmesini sağlayan sebeplere odaklanmış ve üçüncü yaklaşımı genişletmeyi hedeflemiştir.

Osmanlı çok erken dönem sayılan XIV. yüzyıldan itibaren, Balkanlar üzerinden Batı'ya doğru genişleme sürecine girmiştir. Balkanlarda güçlü siyasi yapıların bulunmaması ve Batı Avrupa'nın iç savaşlarda birbirleriyle mücadele etmesinden dolayı Osmanlı'nın Balkanlarda etkili olma süreci hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Sırların Osmanlı hâkimiyetine girişi ise XV. yüzyıl ortalarında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Balkanların genelinde olduğu gibi Sırbistan da güçlü siyasi bir yapıdan yoksundu. Bazı liderler altında toplanıp Osmanlı'ya karşı direniş gösterecekler de sonunda vassal olmayı kabul etmişlerdi. Belgrad'ın fethedilmesiyle Sırbistan'ın tüm kontrolü Osmanlı idaresine geçmiştir.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki Sırp halkı, imparatorluğun siyasi ve toplumsal yapısıyla bütünleşti. Osmanlı'nın uyguladığı "Millet Sistemi"³ ile Sırların diline, kültürüne ve yaşantısına hiçbir müdahalede bulunulmadı. Böylelikle Sırlar uzun yıllar boyunca kültürlerini, dinlerini ve dillerini korumuş oldular. Gördüğü üzere Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren Balkanlarda genişlemeyi tercih ettiği ve büyük bir başarı elde ettiği açıktır. Osmanlı'nın bu kadar başarılı olmasının sebeplerinden biri, fırsatları iyi değerlendiren bir yapıya sahip olmasıdır. Osmanlı Devleti'nin Balkan politikası en başından itibaren bölgesel çatışmalardan ve parçalanmış, bütünlükten uzak siyasi atmosferden mümkün mertebe faydalanma ilkesine dayanmaktaydı. Balkanlarda güçlü bir siyasi yapıyla karşılaşılması ve küçük siyasi oluşumlar arasındaki mücadelelerin varlığı bu başarıya katkıda bulunmuştur. Osmanlı bu durumu kendi lehine kullanarak Balkanlarda düzeni sağlamıştır. Bir anlamda istikrara muhtaç bir coğrafyaya istikrar getirerek bölge halkının da güven ve desteğini kazanmıştır.

Osmanlı egemenliği altında yaşayan Balkan halkları, Batı Avrupa'daki çağdaşlarından farklı olarak daha özgür bir yapıya sahipti. Feodal toprak rejimi ortadan kaldırılarak araziler miri esaslar dâhilinde işletilmeye başlandı.⁴ Topraklar devlet tarafından yönetildi ve köylülerin yükü hafifletildi. Önemli bir uygulama da feodal düzenin gerekliliklerinden zorunlu angarya yükümlülüğünün tamamen kaldırılması oldu. Köylüler sadece vergi vermekle sorumlu tutuldular. Buna ek olarak, Türklerin bölgeye yerleşimi de Balkanların ekonomik açıdan büyük bir gelişme göstermesine katkı sağladı. Zirai üretim arttı ve birçok yeni kasaba ve köy kuruldu. Önemli ticaret rotaları üzerinde bulunan Balkan coğrafyası, Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük bir siyasi ve askerî yapının getirdiği nizam sayesinde kalkınmıştır. Avrupa ticaretinin iki önemli merkezi olan Selanik ve Dubrovnik'in Osmanlılar tarafından alınması hem iç hem de dış pazarı geliştirerek ihraç edilen ürün sayısını kat kat arttırmıştır. Bunun yanında güçlü askerî yapısı ile tüccar ve üreten sınıfın iç ve dış tehlikelere karşı güvenliğini sağlamıştır. Dubrovnik gibi özerk bir ticaret merkezine sağladığı gümrük avantajlarıyla da Venedik ve Cenevizlilere karşı üstünlük sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu Balkanlarda yerli tüccarlarla olan ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Bu bölgede Osmanlı İmparatorluğu yol yapımı, han ve kervansaray inşası gibi birçok altyapı faaliyetine özel bir önem vermiştir.⁵ Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türklerin yerleştiği bölgelerde yeni kasaba, köy ve şehirler geliştirilmiş ve yeni yerleşim yerleri kurulmuştur. Ayrıca Osmanlı ordusunun kullandığı yolların kalitesi iyileştirilmiştir. Tuna ve Adriyatik kıyılarındaki önemli şehirlere ulaşım kolaylaştırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu eylemleri Balkanlar ile olan bağımlılık düzeyini en üst seviyeye çıkarmıştır.

Avrupa'nın sosyo-politik çehresini değiştiren önemli dönüm noktalarından olan 1830 ve 1848 devrimleri sadece Avrupa'nın siyasi ve sosyal düzeninde değil, Balkanlar gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun etki alanında bulunan bölgelerde de etki yaratmıştır. Bu devrimler Balkanlarda da derinlemesine etkiler doğurmuş, milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerini alevlendirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da bölgesel siyasi ve sosyal dinamikler değişime uğramıştır. Balkanlar yaklaşık 500 yıl süren Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuştur. Bu süre zarfında bazı küçük toprak değişiklikleri dışında genel olarak Osmanlı idaresi sürmüştür. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde, büyük toprak değişiklikleri ve dönüşümler yaşanmıştır. 1804 Sırp Ayaklanması ile bir doğum sancısına giren Balkanlar, 1878 Berlin Antlaşması ile yeni devletler doğurmuştur.

Sırbistan, iki imparatorluk arasında sıkışmış özel bir coğrafyada yer almaktaydı. Osmanlı ve Avusturya İmparatorluğu gibi iki büyük siyasi gücün sürekli olarak çatışması, Sırbistan üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır.

¹ Fikret Adanır, "Fransız İhtilali, I. Sırp Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *Toplumsal Tarih*, S. 147 (Mart 2006), ss. 32-39.

² Selim Aslantaş, "Sırp İsyanları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi mi, Burjuva Devrimi mi, Köylü Ayaklanması mı?", *Doğu-Batı*, S. 39 (Kasım, Aralık, Ocak 2006-2007), ss. 83-96.

³ Millet Sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi, farklı dinlere ve etnik gruplara mensup toplulukların Müslim ve Gayrimüslim olarak iki ana grupta düzenlendiği bir yönetim sistemiydi. Bu sistem altında her millet, kendi dinî inancına, diline, kültürüne ve hukukî yapılarına sahip olma özgürlüğünü haizdi. Bu sayede farklı etnik ve dinî gruplar, kendi kimliklerini koruma ve yaşatma fırsatı buluyordu. Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 54.

⁴ Kemal Karpat, "Balkanlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, s. 29.

⁵ Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkan'ında Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2013, s. 43.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

Ancak savaşların bitmesi bu olumsuzlukların sona ermesine değil, aksine artmasına neden olmuştur. Bunun sebebi işsiz kalan askerî grupların bölgede eşkıyalık faaliyetlerine başlamasıdır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemine girmesiyle birlikte siyasi yapıda bozulmalara neden olmuş ve bölgede yaşayan halklara olumsuz yansımıştır. Sırp'lar hem bu bozulmaların etkisiyle hem de artan eşkıyalık olaylarıyla birlikte bir ayaklanma gerçekleştirmiştir. Başlangıçta milliyetçi bir eğilim olmamasına rağmen, Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik fikrinden de etkilenerek milliyetçi bir yapıya evrilmiştir. Sırbistan önce prenslik statüsü kazanmış ve 1878'de de bağımsız bir devlet haline gelmiştir.

1. Ekonomi, Toplum ve Siyasetin Dansı: Etkileşimlerin Analizi

1.1. Ekonomik Koşullar

Sırbistan Balkanların kavşak noktasındaki konumu nedeniyle tarih boyunca stratejik bir öneme sahip olmuştur. Roma İmparatorluğu döneminde *Via Militaris*'in⁶ etkisiyle Belgrad (Singidunum) ve Niş (Naissus) gibi önemli şehirler ticaret merkezlerine dönüşmüş ve büyük gelişmeler kaydetmiştir. Ayrıca Balkanların en önemli nehirlerinden biri olan Tuna Nehri boyunca yer alması, Sırbistan'ın su yollarıyla ulaşılabilirliğini artırmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye egemen olmasıyla birlikte ticaret yolları üzerinde kervansaraylar inşa edilmiş, yollar düzenlenmiş ve tüccarların güvenliği sağlanmıştır. Bu sayede ticaret yolları üzerindeki şehirler büyük gelişmeler kaydetmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda etkili bir güç haline gelmesiyle, Sırbistan ve tüm Balkan coğrafyasında önemli ticaret merkezleri oluşmuş ve Osmanlı tarafından yol güvenliği sağlanmıştır. Sırbistan özelinde konuşulacak olursa, özellikle Belgrad bölgenin en stratejik ve önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun burada uyguladığı bayındırlık faaliyetleri bölgenin kalkınmasına ve ticaret merkezlerinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Sırbistan'ın genel ekonomik yapısına ilişkin dikkat çeken nokta küçük çiftliklerin kendilerine yetecek düzeyde tarım üretimine dayanmasıdır. Kırsal alanda çiftçilik, en yaygın ve neredeyse tek meslek dalı olarak öne çıkmaktadır. Ancak bu duruma rağmen ihracatın önemli bir gelişme gösteremediği de gözlemlenmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri Sırbistan'daki çiftçiliğin asıl amacının aile tüketimini karşılamak olmasıdır. Günlük yaşamın temel besin kaynağını mısır oluşturmaktaydı ve bir süre boyunca mısır, ihraç edilen ürünler arasında yer almadı. Ancak Avusturya'da bir dönem domuz ithalatı konusunda yaşanan bir boşluk Sırbistan'da domuz ihracatının popüler hâle gelmesine yol açtı. Bu durumda, domuz sürülerini beslemek için kullanılan mısır da dolaylı yoldan ihraç edilen ürünler arasına girdi. Avusturya ile yapılan bu ticareti Voyvodina'da bulunan Sırp tüccar topluluğu canlı tutuyordu. Avusturya'nın domuz eti ithalatındaki yoğunluğuna karşılık Sırbistan'da domuz yetiştiriciliği ve ticareti önemli bir konumda yer alıyordu. Bununla birlikte küçükbaş hayvancılıkta koyun ve keçi, büyükbaş hayvancılıkta ise sığır yetiştiriciliği yapılıyordu. Özellikle sığırlar Bosna'dan transit olarak Dubrovnik yoluyla Osmanlı topraklarına sevk ediliyordu. 1833 yılında tanınan ayrıcalıklarla birlikte bayram dönemlerinde İstanbul'daki et ihtiyacını karşılamak için sığır etinin yanı sıra Bulgar araçlar tarafından Doğu Sırbistan'dan küçükbaş hayvanlar da sevk edilmekteydi. Bu durum, bölgedeki hayvancılığın ticari boyutunu da göstermektedir. Et ürünleri ihtiyaçları karşılamak ve ticaret yoluyla değerlendirmek amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na taşınmaktaydı.

Hayvancılığın ticari boyutlarından bir diğeri de ham veya işlenmiş hayvan derileriydi. Bu dönemde Sırbistan'dan Dubrovnik yoluyla sığır derileri başta olmak üzere çeşitli hayvansal ürünler ihraç edilmekteydi. Dubrovnik tüccarları Balkanların çeşitli bölgelerine ulaşarak deriler ve yünleri toplamış ve bu ürünleri Akdeniz ve Avrupa pazarlarına taşımıştır. Aynı dönemde Trakya'dan Dobruca'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada Dubrovnik tüccarlarına ek olarak yerel tüccarlar da deri ve yün ticaretiyle meşgul olmaktadır. Dobruca bölgesi zengin hayvancılık potansiyeli sayesinde bu ticaret ağının önemli bir halkasını oluşturmuştur. Ham derilerin toplanma merkezleri arasında Silistre, Rusçuk, Filibe ve Sofya gibi şehirler öne çıkmaktaydı. Bu şehirler hayvancılıkla uğraşan çiftçi ve tüccarların buluşma noktası olmaları sebebiyle ticaretin yoğun olduğu bölgeler haline gelmişlerdir. Aynı zamanda bu şehirlerde deri sanayisinin gelişmesi yerel ekonomiye de katkı sağlamıştır.⁷

Balkanlara gelen Türkler beraberinde çeşitli yeme ve içme alışkanlıklarını da getirdi. Tarıma uygun olmayan bataklık ve ormanlık alanlar ıslah edilerek Türklerin bu bölgelerde pirinç ve buğday yetiştirmesi sağlandı. Özellikle

⁶ *Via Militaris*: *Via Militaris*, antik Roma İmparatorluğu döneminde kullanılan ve önemli stratejik bölgeleri birbirine bağlayan bir kara yolu ağıdır. “*Via Militaris*” terimi Latince “askerî yol” anlamına gelir ve bu yol ağı özellikle askerî amaçlarla kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun farklı bölgelerini birbirine bağlamak ve askerî harekâtları kolaylaştırmak için inşa edilen bu yollar, aynı zamanda ticaret, iletişim ve kültürel değişim için de kullanılmıştır. *Via Militaris*, Roma İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'ndaki önemli şehirlerini ve eyaletlerini birbirine bağlayan bir ağ olarak öne çıkar. Bu yol ağı, MÖ 1. yüzyıldan itibaren özellikle Roma ordularının Balkanlardaki askerî harekâtları için stratejik bir rota olarak kullanılmıştır. *Via Militaris*'in rotası zaman içinde değişiklik gösterebilir, ancak genel olarak Makedonya'dan başlayarak Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya topraklarından geçip Karadeniz kıyısına ulaştığı kabul edilir. Bkz. Stephen Mitchell, “The Administration of Roman Asia from 133 BC to AD 250”, *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert*, ed. Werner Eck, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 1999, s. 18.

⁷ Michael Palaret, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim*, çev. Ayşe Edime, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 106-108.

pirinç üretimi Makedonya’da başlayarak Niş bölgesine oradan da Banat bölgesine yayıldı. XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Belgrad ve Buda arasında taşınan yüklerde önemli bir yer edindi. Simo Cirkovic’e göre tarhana da bu zamanlarda ortaya çıkmıştır.⁸

Yeni Dünya’nın keşfi, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik avantajlarına ciddi zararlar vermiştir. Özellikle Amerika kıtasından gümüşün ithali, yeni ticaret rotalarının keşfedilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sürekli savaşları, İmparatorluğun genel ekonomik yapısını ve dengesini olumsuz etkilemiştir. Bu ekonomik sarsıntının etkileri, toplumun sosyal hayatını da derinden etkilemiştir. Yeni Dünya’daki gümüş ve diğer değerli madenlerin bolluğu Avrupa’ya can suyu olmuş ve bu sayede zenginleşmişlerdi. Avrupa çok erken tarihlerden itibaren Bosna ve Sırbistan madenlerinden çıkan gümüşe ihtiyaç duyuyordu.⁹ Gümüş, Dubrovnik üzerinden ithal ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu Balkanları topraklarına katarak ve Dubrovnik’i egemenliği altına alarak Avrupa’ya gümüş ihracına başlamıştı. Lakin Avrupa’ya gelen yeni gümüş, Osmanlı’nın gümüş ihracatına büyük zarar verdi. Bunun yanında Amerika kıtasındaki yeni ürünler talep artışına yol açarak Osmanlı pazarlarında rekabeti de artırdı. Coğrafi Keşiflere kadar önemli geleneksel ticaret rotaları Osmanlı İmparatorluğu’nun elindeydi ve bu imparatorluğa bariz bir üstünlük sağlamaktaydı. Avrupalı devletler Asya ve Uzakdoğu coğrafyasına ulaşmak için yeni yollar keşfetti. Bu durum, geleneksel rotanın kullanımını azaltmış ve böylelikle ticaret gelirlerinde düşüşe neden olmuştur.

Bu ekonomik zorlukların yanında, Osmanlı İmparatorluğu, bu dönemde sürekli savaşlarla meşgul olmuştur. Hem içerideki isyanlar ve ayaklanmalar hem de savaşlar, İmparatorluğun ekonomik ve sosyal yapılarını zayıflatmıştır. Askerî harcamaların sürekli artarak devam etmesi, ekonomik dengeyi bozmuş ve halkın yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi Avusturya ile olan sürekli savaşlar son bulduğunda Sırpların ayaklanması, Osmanlı’nın bu koşullardan ne kadar etkilendiğini göstermektedir.

Tüm bu faktörlerin bir araya gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu’nu ekonomik olarak zayıflatmış ve sosyal hayatta belirgin değişimlere yol açmıştır. Ekonomik sarsıntı, halkın günlük yaşamını etkilemiş, ticaret ve gelir kaynaklarında düşüş yaşanmış, üretim ve tüketim alışkanlıkları değişime uğramıştır. Sosyal dokuda meydana gelen değişimler, Osmanlı toplumunun yapı ve değerlerinde dönüşümlere neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu ve Sırp toplumunun yaşadığı ekonomik sıkıntılar çoğu zaman paralellik göstermektedir. Bunun bariz nedeni bölgenin ekonomisinin doğrudan doğruya Osmanlı maliyesine bağımlı olmasından ileri gelmektedir. Ayaklanma süreci düşünüldüğünde zaten aksi bir durum söz konusu değildir. Sırpların ekonomik yapısı 1830’da prenslik halini aldığı anda farklılıklar gösterecektir. Prenslik döneminde Sırp, daha fazla ekonomik özerklik kazanmış ve kendi iç ekonomik politikalarını belirleme yetisine sahip olmuştur. Bu, Prensliğin ekonomik yapılanmasında ve ticaret ilişkilerinde belirli bir değişimi tetiklemiştir. Ayaklanma öncesinde milli bir ekonomiden yoksun olan Sırp toplumunun isyan hareketi de milli bir karakter özelliği göstermekte zayıf kalmıştır. Dönemin şartları gereğince yaşadıkları olumsuzluklara binaen giriştikleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun daha önce de gördüğü basit köylü ayaklanmalarından farklı bir yapıda değildir.

1.2. Sosyal Koşullar

Sırpaların sosyal yapısının merkezinde “Zadruga” yapıları önemli bir yer tutar. Zadrugalar ortak bir amacı paylaşan geniş aile birimlerinin bir araya gelmesiyle oluşan yapılar olarak tanımlanabilir. “Zadruga”, Slav kökenli bir kelime olup aslen bir tür aile biçimini ifade etmek için, esasen de bir sıfat olarak kullanılmıştır (zadružen, zadrugarski vb.). Anlam olarak ise “toplumsal, birleşik, ortak, kooperatif” gibi manaları kapsamaktadır. Ayrıca “çalışma” ve “ilişkiler” gibi kavramları ifade etmek için de kullanılmaktadır.¹⁰ Daha sonraları ise Zadruga terimi büyük veya küçük aile birimlerini tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.

Zadrugaların ortaya çıkışı Slavların Urheimat’ında¹¹ (Poleise olarak bilinir) doğal koşulların elverişsiz olması nedeniyle büyük aileler arasındaki iş birliğine dayalı bir sosyal organizasyon formu olarak gerçekleşmiştir.¹² Zadruga yapısı yalnızca Sırp toplumunda değil genellikle Güney Slav toplumları arasında da görülmektedir ve küçük farklılıklar dışında aynı amaç doğrultusunda hizmet etmektedir. Zadruga kavramına yönelik yaklaşımlar farklılık gösterebilir ancak temel tanımı şu şekildedir:

⁸ Sima M. Cirkovic, *The Serbs*, Blackwell Publishing, New Jersey 2004, s. 126.

⁹ İnalçık, *age*, s. 309.

¹⁰ Maria N. Todorova, *Balkan Family Structure and The European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Central European University Press, Budapest 2006, s. 127.

¹¹ Urheimat: Bir dilin veya etnik grubun kökeninin izlendiği veya tahmin edildiği en eski ve orijinal yerleşim yerini ifade eder. Bu terim genellikle dilbilim ve etnoloji alanlarında kullanılır. Dilbilimde, bir dil ailesinin veya dil grubunun kökenini ve yayılma yollarını anlamak için kullanılan bir kavramdır. Etnolojide ise belirli bir etnik grubun tarih öncesi veya erken tarihli yerleşim yerini ve kökenini açıklamak amacıyla kullanılır.

¹² Florin Curta, *The Making of Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, C.500-700*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 9.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

“Zadruga adı altında, bir eşğin etrafında bir arada yaşayan, birlikte çalışan, birlikte ürün getiren, birlikte yemek yiyen ve bir kişi tarafından yönetilen 10-15-20 ve hatta daha fazla küçük aileden veya hane halkından (erkek, eş ve çocuklar) oluşan bir aile yapısını ifade ediyoruz.”¹³

Bu yapı Güney Slav topluluklarında yaygın olarak görülmektedir ve Zadruga terimi Sırp toplumunun yanı sıra Hırvatistan’da da yasal bir varlık olarak tanımlanmıştır:

“Zadruga, aynı evde yaşayan ve bir çiftlik oluşturan, bir baş yönetici tarafından yönetilen, ortak mülkiyette birlikte çalışan, gelirleri ortak kullanan, patriarkal bir topluluk olan, birkaç aileden veya üyeden oluşan bir yapıdır.”¹⁴

Genel olarak tüm Zadrugalar geçimini sağlama, destekleme ve savunma gibi zorluklara cevap olarak oluşan akraba grupları olarak tanımlanmaktadır. Zadruga’yı oluşturan aileler aynı çatı altında yaşamaktaydılar. Sırp toplumunda Zadruga tam anlamıyla merkezî bir konuma sahipti ve bu nedenle aileler Zadruga yapılarını parçalamaktan daima çekinmiştir. Bu bağlılık o kadar güçlüydü ki Zadruga’nın nüfusu çok kalabalık hâle geldiğinde bile evlerini genişleterek neredeyse bir sokağı kaplayacak şekilde büyümeye devam ediyorlardı.¹⁵

Zadrugalar içerisinde seçilen bir grup temsilci “Knežina” olarak adlandırılan bölge konseyine dâhil olurdu. Bu konsey “Knez” seçimini gerçekleştirirdi. Knez, Osmanlı yetkilileriyle ilişkilerinde kendi bölgesini temsil eder ve genel inzibati görevlerin yanı sıra vergilerin tespiti ve tahsili gibi sorumlulukları da üstlenirdi. Ayrıca yerel hükümet örfi hukuka dayalı olarak adli hizmetler de sunmaktaydı.¹⁶

XVIII. yüzyıla kadar “Knez” seçimi daha adil bir biçimde gerçekleştirilmekteydi. Ancak bu yüzyılın sonlarından itibaren özellikle domuz ticaretinden elde edilen gelire zenginleşen aileler Knezliği ele geçirmeye başladılar. Bu durum, şu sonucu doğurmuştur: Knezler, topladıkları vergilerden belirli bir kâr elde etmeye başladılar.¹⁷ Bu kârlı vergi toplama süreci onların daha da zenginleşmelerine ve güçlenmelerine yol açmıştır.

Sırp aile ilişkilerinde dikkat çeken önemli kurumlar bulunmaktadır. Evlilik dışında ailevi bağlar kurmaları da mümkündür. Bu bağlamda “Kum” kurumu gelin ve damadın düğününde kişisel bir tanık olarak yer alır ve bu Kum’un en önemli işlevlerinden biridir. Düğünde Kum’un bulunması yeni ailenin birliğini ve dayanışmasını vurgular. Kum hemen yeni ailenin ayrılmaz bir parçası haline gelir ve ailenin koruyucusu rolünü üstlenir. Aile içinde bir anlaşmazlık çıktığında Kum arabulucu olarak anlaşmazlıkların çözümünde yer alabilir. Aynı zamanda Kum ailenin önemli kararlarında danışılan bir kişi olarak görev yapabilir. Bu durum Kum’un aile içi ilişkilerde güvenilir bir figür olarak kabul edildiğini ve aile içindeki uyumu desteklemeye yönelik önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Diğer önemli bir kurum ise “Kumstvo”dur. Kumstvo bir ailenin çocuğunun vaftiz edilmesi ile kurulan bir bağıdır. Bu ilişki sayesinde aileler arasında sıkı bağlar oluşur. Kumstvo vaftiz edilen çocuğun koruyucusu ve rehberi olarak görülür. Bu iki kurum Sırp aile ilişkilerinde çok özel bir yere sahiptir. Bu yüzden iki kurumdan da gelecek herhangi bir ihanet bağışlanmayan bir durum olarak kabul edilirdi. Bu iki önemli kurumun yanı sıra daha az resmî ancak yine de önemli bir yeri olan “Kan Kardeşliği” de dikkat çekmektedir. Kan Kardeşliği Güney Slavları, diğer Balkan toplumları ve Türkler arasında yaygın bir gelenek olarak yer almaktadır. İki veya daha fazla kişinin genellikle avuç içlerini keserek kanlarını birbirine karıştırarak Kan Kardeşi olmalarıyla gerçekleşir. Kan Kardeşliği güçlü bir bağı ve sadakati temsil eder. Bu kişiler, akraba gibi yakın olurlar ve birbirlerine güven duyarlar. Balkanlarda genellikle çobanlıkla uğraşan dağlık bölgelerde kan davalarına sıkça rastlanmıştır. Özellikle Yunanistan, Arnavutluk ve Karadağ gibi daha dağlık olan coğrafyalarda kan davaları yaygındır. Sırbistan’da Zadruga’nın sosyal ve siyasi organizasyonu bu tür kan davalarının görülmesini minimuma indirmiştir. Husumetli aileler arasında görülen arabuluculuk faaliyetleri anlaşmazlıkları çözmek için uygun bir zemin hazırlardı. Tüm bu çözüm arayışına rağmen kendi eliyle adalet arayışına girenlere, bir Hristiyan bir Hristiyan’ı öldürdüğünde, Türk yetkililer tarafından çok ağır bir kan vergisi uygulanıyordu.¹⁸

Sırp aile ilişkilerinde dikkat çeken önemli kurumlar bulunmaktadır. Evlilik dışında ailevi bağlar kurmaları da mümkündür. Bu bağlamda “Kum” kurumu gelin ve damadın düğününde kişisel bir tanık olarak yer alır ve bu Kum’un en önemli işlevlerinden biridir. Düğünde Kum’un bulunması yeni ailenin birliğini ve dayanışmasını vurgular. Kum hemen yeni ailenin ayrılmaz bir parçası haline gelir ve ailenin koruyucusu rolünü üstlenir. Aile içinde bir anlaşmazlık çıktığında Kum arabulucu olarak anlaşmazlıkların çözümünde yer alabilir. Aynı zamanda Kum ailenin önemli kararlarında danışılan bir kişi olarak görev yapabilir. Bu durum Kum’un aile içi ilişkilerde güvenilir bir figür olarak kabul edildiğini ve aile içindeki uyumu desteklemeye yönelik önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Diğer önemli bir kurum ise “Kumstvo”dur. Kumstvo bir ailenin çocuğunun vaftiz edilmesi ile kurulan bir bağıdır. Bu ilişki sayesinde aileler arasında sıkı bağlar oluşur. Kumstvo vaftiz edilen çocuğun koruyucusu ve rehberi olarak görülür. Bu iki kurum Sırp aile ilişkilerinde çok özel bir yere sahiptir. Bu yüzden iki kurumdan da gelecek herhangi bir ihanet bağışlanmayan bir durum olarak kabul edilirdi. Bu iki önemli kurumun yanı sıra daha az resmî ancak yine de önemli bir yeri olan “Kan Kardeşliği” de dikkat çekmektedir. Kan Kardeşliği Güney Slavları, diğer Balkan toplumları ve Türkler arasında yaygın bir gelenek olarak yer almaktadır. İki veya daha fazla kişinin genellikle avuç içlerini keserek kanlarını birbirine karıştırarak Kan Kardeşi olmalarıyla gerçekleşir. Kan Kardeşliği güçlü bir bağı ve sadakati temsil eder. Bu kişiler, akraba gibi yakın olurlar ve birbirlerine güven duyarlar. Balkanlarda genellikle çobanlıkla uğraşan dağlık bölgelerde kan davalarına sıkça rastlanmıştır. Özellikle Yunanistan, Arnavutluk ve Karadağ gibi daha dağlık olan coğrafyalarda kan davaları yaygındır. Sırbistan’da Zadruga’nın sosyal ve siyasi organizasyonu bu tür kan davalarının görülmesini minimuma indirmiştir. Husumetli aileler arasında görülen arabuluculuk faaliyetleri anlaşmazlıkları çözmek için uygun bir zemin hazırlardı. Tüm bu çözüm arayışına rağmen kendi eliyle adalet arayışına girenlere, bir Hristiyan bir Hristiyan’ı öldürdüğünde, Türk yetkililer tarafından çok ağır bir kan vergisi uygulanıyordu.¹⁸

¹³ Todorova, *age*, s. 128.

¹⁴ Todorova, *age*, s. 128.

¹⁵ Misha Glenny, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers 1804-2012*, House of Anansi Press, Toronto 2012, s. 9.

¹⁶ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. I, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 101.

¹⁷ Glenny, *age*, s. 7.

¹⁸ Glenny, *age*, s. 10.

siyasal dinsel kimlik bilinci var olmadı.¹⁹ Farklı gruplar farklı diller konuşuyordu, kendi adetleri vardı. Osmanlı hiçbir şekilde bunlara karışmadı ve değiştirmek gibi bir düşünce içinde de bulunmadı. Osmanlı yönetiminin hoşgörülü ve esnek yönetim politikaları Balkanları, XIX. yüzyılda içinden çıkılmaz bir sorunlar yumağına dönüştürecek ve imparatorluğu yıkımın eşiğine getirecektir.

İkinci olarak Zadrugaların yapısı Sırp toplumunun sosyal ve kültürel geleneklerini korumasına olanak sağlamıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi Zadrugalar, aynı amaç için çalışan büyük ailelerdi. Zadrugaların yapısı sebebiyle geniş ailelerin bir arada yaşadığı, dayanışmanın ve yardımlaşmanın önemsendiği bir yapı meydana getirildi. Bu yapı, Sırp toplumunun sosyal ilişkilerini güçlendiren ve kültürel mirası kuşaktan kuşağa aktaran bir rol oynamıştır.

Kilise'nin rolü ise sanılanın aksine sınırlıdır. Kilise tarafından kullanılan Eski Kilise Slavcası, köylüler arasında anlaşılabilir bir dil değildi.²⁰ Bu durumda Kilise'nin halk arasında daha az etkili olmasına sebep olmuştur. Gellner'in perspektifine göre; "*Okuryazar tarım toplumunun yüksek tabakaları arasında ayrıcalıklı grupların ayırıcı, farklılaştırıcı ve tekelleştirilebilecek özelliklerini sıvırtmaları ve vurgulamaları, açıkçası onların işine gelmektedir. Dini ayin dilinin halkın günlük dilinden ayrı olma eğilimi çok güçlüdür. Sanki okuryazarlık sıradan insanla ruhbanlar arasında yeterince bir engel oluşturmamış ve aralarındaki uçurumun daha da derinleşmesi gerekmiş gibi ayin dili, yalnız ulaşılamaz bir yazıda belgelenmekle kalmaz, sözle ifade edildiğinde de anlaşılmaz olur.*"²¹ Açıkça kendisini Sırp toplumundan ayırdığı görülen Kilise'nin, halk arasında sanılanın aksine çokta etkili olmadığı çıkarımı yapılabilir. Kilise'nin kullandığı araçlar (ayin dili gibi) toplumsal uçurumları derinleştirmekte ve halk arasındaki iletişim engelini arttırmaktadır.

Görüldüğü üzere, Sırp toplumu henüz sosyal farklılaşma yaşamamış bir tarım toplumu niteliği taşımaktadır. Bu toplum kültürlerini ve dillerini özenle korumakla birlikte, bunları milli bir kimlik etrafında bütünleştirme çabası gösterememiştir. Sırp toplumunun henüz milli bir kimlik oluşturma sürecine girmemiş olması, sosyal yapılarının ve kültürel dinamiklerinin buna hazır olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, 1804 Ayaklanmasının da milli karakterde bir hareket olmaktan ziyade dönemin sıkıntılı şartlarına karşı bir tepki olarak kendini gösterdiği anlaşılmaktadır.

1.3. Siyasi Ortam

1683'teki başarısız II. Viyana Kuşatması Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu başarısızlık sonrasında başlayan geri çekilme süreci 1699 Karlofça Antlaşması ile daha belirgin hâle gelmiştir. Bu dönemden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun sıkça karşı karşıya geleceği iki büyük rakibi olan Avusturya ve Rusya'nın etkisi Balkanlarda kendisini göstermiştir. II. Viyana Kuşatması'ndan sonra Sırp Osmanlı İmparatorluğu'na karşı net bir tutum almıştır. Bu dönemde Sırp Avusturya ile iyi ilişkiler kurmuş ve Avusturya tarafından Osmanlı sınır bölgelerine yerleştirilerek Alman subayların idaresi altında teşkilatlandırılmıştır. Aynı zamanda 1711 Prut Seferi öncesinde Bogdan Popovic isimli bir Sırp, 15.000-20.000 kadar Sırp'ın savaşta Rusya'ya destek vereceğini Çar Petro'ya bildirmiştir. Bu durum, Sırp Osmanlı İmparatorluğu'na karşı diğer büyük devletler ile iş birliği yapma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Rusya Sırp ile olan Ortodoks Slav köklerini kullanarak onlar ile yakınlaşmış ve Balkanlardaki politikalarına göre Sırp'lara olan desteğini belirgin hale getirmiştir. Bu strateji Rusya'nın Sırp halkı arasında daha fazla destek kazanmasına ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Balkanlardaki etkisini artırmasına olanak sağlamıştır. Sırp'ların yanında Güney Slavların kaderi Rusya'nın politikalarına göre belirlendi. XIX. yüzyıl Rus politikasının bir yönü Güney Slavları için şunu gösterdi: Rusların büyük çıkarları, küçük Slav devletlerinin taleplerine tercih edildi. Aynı zamanda Avusturya ile de yakından ilişkiler geliştiren Sırp, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki büyük rakibinin desteklerini kabul ederek Osmanlı'ya karşı olan tepkilerini daha somut hâle getirmiştir.²²

XVIII. yüzyıl boyunca belirli aralıklarla gerçekleşen Avusturya-Osmanlı savaşları sadece bu iki büyük devlet için değil aynı zamanda Sırbistan için de son derece kritik bir etkiye sahipti. Bu savaşlar iki devletin sıklıkla karşı karşıya geldiği coğrafyanın merkezinde yer alan Sırbistan'ı savaşların beraberinde getirdiği zorluklar nedeniyle büyük ölçüde etkilemiştir. Sırp bu savaşların sonuçları doğrultusunda kendileri için son derece faydalı olacak önemli deneyimler kazandılar. Savaşlar süresince Sırp, Avusturya ordusunda düzenli veya düzensiz askerler (çete, haydut) olarak görevler aldılar. Özellikle 1788 Savaşı esnasında stratejik konumda bulunan yollar üzerinde gerçekleştirdikleri çete ve haydutluk faaliyetleri ile önemli katkılarda bulundular. Bu savaşlar boyunca bu tür eylemlerin etkisi bazen sınırlı olsa da Sırp, askeri organizasyonların içinde yer alarak kendilerini geliştirme fırsatı buldular.

¹⁹ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s. 23.

²⁰ Glenny, *age*, s. 10.

²¹ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı/Günay Göksoy Özdoğan, Hill Yayın, İstanbul 2022, s. 81.

²² Metin Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001, s. 18-19; Rusların Sırp üzerindeki politikaları üzerine daha detaylı bilgi için: David Mackenzie, *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1878*, Cornell University Press, New York 1967, s. 4.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya ve Rusya gibi iki büyük rakibiyle olan savaşlarını sonlandırmıştı. Ancak bu savaşların sona ermesi Balkanlardaki asayiş ve düzenin sağlanmasında büyük zorluklar yaşanmasına neden oldu. Savaşların sona ermesi sorunların sona erdiği anlamına gelmedi, aksine bu sorunların daha da artmasına yol açtı. Özellikle savaşların sona ermesiyle işsiz kalan bazı askerî gruplar, Ayanlar ve Paşalar gibi güçlü yerel liderlere katılırken bazıları da köyleri ilhak ederek kendi toprakları haline getirdi. Bu durum bölgedeki sosyal ve ekonomik dengenin bozulmasına ve toplumsal huzursuzlukların artmasına sebep oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya ve Rusya ile gerçekleştirdiği savaşlar, imparatorluğun içinde bulunduğu zorlu durumu çarpıcı bir biçimde ortaya koymuştur. Bu iki büyük rakibin egemenliği altındaki milletleri Osmanlı'ya karşı kışkırtmasının yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim zafiyetleri de var olan dengeyi olumsuz etkilemiştir. Balkan coğrafyasında yaşanan otorite boşlukları da bu zorlu durumun bir yansıması olarak öne çıkmıştır. Bu dönemde özellikle Vidin'de Pazvantoğlu, Arnavutluk ve Mora'da Tepedelenli Ali Paşa, Kuzey Arnavutluk'ta Buşatlı Mahmud Paşa, Orta Arnavutluk'ta Avlonyalı İbrahim Paşa, Şumnu ve Rusçuk'ta Tirsiklioğlu İsmail, Serez'de İsmail Bey, Silistre ve Deliorman'da ise Yılıkoğlu Süleyman Paşa gibi liderler ortaya çıkmıştır. Bu liderler kendi bölgelerinde güç kazanarak bağımsız yönetimler kurmuşlardır. Özellikle Tepedelenli Ali Paşa ve Pazvantoğlu gibi isimler imparatorluğun içinde bulunduğu zayıflık dönemini değerlendirerek büyük bir tehdit oluşturmuşlardır. Bu liderler hem imparatorluğun içindeki yönetsel boşlukları hem de dış güçlerin etkisini kullanarak bölgesel bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğini ciddi şekilde sarsmışlardır. Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun zorlu bir dönemden geçtiğini ve iç ve dış tehditlerle başa çıkmakta güçlük çektiğini gösteren önemli bir dönemeç olarak öne çıkmaktadır. Barbara ve Charles Jelavich'in ifadesine göre; Tepedelenli Ali Paşa ve Pazvantoğlu gibi liderler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün işaretlerini taşımakla birlikte, Balkanlarda sonradan ortaya çıkan ulus devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında birer köprü işlevi gören proto-modern devletçikler olarak da görülebilirler. Bu biraz abartı bir fikir olarak görülmektedir lakin Osmanlı İmparatorluğu'nun bu ayan liderlerini yeteri kadar iyi kullanamadığı da gayet açıktır. Bu liderlerin bölgelerindeki güçlenmeleri imparatorluğun zayıflığını ve merkezî otoritenin de ne kadar zedelendiğini gözler önüne sermektedir. Sırbistan'da genel sorunları ateşleyen kritik olay Yeniçeriler ve yamakların toprakları ele geçirmeleri oldu. Savaşların sona ermesiyle işsiz kalan bu gruplar aslında Pazvantoğlu'nun desteğiyle hareket ediyorlardı. Köyler birer birer ele geçirilerek özel mülkler haline dönüştürüldü. Bu süreçte hem Hristiyan hem de Müslüman nüfus benzer şekillerde zarar gördü. Özellikle Belgrad'da 1791 yılında III. Selim tarafından yeniçerilerin ve yamakların şehre girişi yasaklandı. Bu önlemlerle amaçlanan şehirdeki düzeni sağlamak ve halkın güvenliğini korumaktı. Aynı zamanda idarenin sürdürülebilmesi için sert önlemler alınması gerekti. Öncelikle Silistre Seraskeri Ebu Bekir Paşa Belgrad'ın savunmasını üstlenerek idari düzenlemeler yaptı. Ebu Bekir Paşa döneminde yamakların sahip olduğu çiftlikler miri arazilere dönüştürüldü ve bu araziler tapu karşılığında halka dağıtıldı. Ayrıca tımar sisteminde düzensizlikler bulunanların tımarlarına el konuldu. Bunun yanında Ebu Bekir Paşa tarafından yamak reisi Deli Ahmet idam edildi. Bu tür adımlar bölgede bir miktar rahatlatma sağladı. Bu sert tedbirler durumu sakinleştirmekte yetersiz kaldı. Belgrad'a alınmayan yeniçeriler ve yamaklar için direnişi daha da çekici hâle getirdi. Bu gruplar aldıkları kararlara uymamak suretiyle Osmanlı yönetimine meydan okuma eğilimindeydiler. Bunun sebeplerinden biri bu grupların açıkça Pazvantoğlu tarafından desteklenmesiydi. Pazvantoğlu'nun teşviki ve desteğiyle yeniçeriler ve yamaklar Osmanlı idaresine karşı açıkça muhalefet ediyorlardı. Bu durum eline böylesine bir fırsat geçiren Pazvantoğlu'nun, yeniçeriler ve yamakların Belgrad'a dönmesini istemesini anlaşılır kılıyordu. Bu sırada yaşanan bir dış gelişme işleri daha da karmaşık hâle getirmiştir. Avusturya ve Napolyon arasında 17 Ekim 1797'de Campo Formio Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda Fransa yedi adayı işgal ederek Osmanlı İmparatorluğu ile komşu bir konuma gelmiştir. Fransız Devrimi'nin yaydığı liberal fikirler böylece Balkanlarda da yayılmaya başlamıştır. Ancak asıl önemli gelişme Napolyon'un 1798 Temmuz'unda Mısır'ı işgal etmesidir. Bu gelişme nedeniyle Pazvantoğlu'nun meselesi geri planda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Mısır meselesi nedeniyle Vidin'i kuşatan ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme Osmanlı'nın mevcut durumu toparlamak için Pazvantoğlu'nun daha önce sunmuş olduğu şartları kabul etmek zorunda kaldığı bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir.²³

27 Aralık 1801'de "Dayı" rütbesine sahip dört Yeniçeri'nin Hacı Mustafa Paşa'yı öldürmesiyle Belgrad'da yeni bir dönem başlamıştır. Hacı Mustafa Paşa Sırp lar arasında oldukça popüler bir figürdü ve "Srpska Majka"²⁴ (Sırp ların Anası) olarak anılmaktaydı. Ancak bu dört Dayı'nın yönetimi ele geçirmesiyle daha önceki yarı otonom ve açık fikirli yönetim anlayışı yerini bir terör dönemine bıraktı. 1801 yılı öncesindeki yönetim belirli bir özerklik derecesine sahipti ve daha hoşgörülü bir yaklaşım benimseniyordu. Ancak bu dört Dayı'nın liderliğindeki yönetim değişimi daha baskıcı ve korku temelli bir yönetim anlayışını getirdi. Bu durum bağlarını koparmak için büyük devletler ile iş birliğine her zaman açık olan Sırp lar arasında yönetim değişiminden sonra daha da büyük bir tedirginlik ve huzursuzluğa yol açtı. Belgrad ve çevresindeki siyasi ve sosyal dengeler daha da sarsıldı.

²³ Selim Arslantaş, "Sırp İsyanlarına Giden Yol (1788-1804)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2005, s. 121-124; Charles Jelavich, Barbara Jelavich, *The Establishment of The Balkan National States, 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle and London 2000, s. 19-28; Karpat, *age*, s. 45; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 73.

²⁴ Aysel Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 10.

2. Kırılma Noktası: Ayaklanmanın Tetikleyicileri ve Sonuçları

Kemal Karpat'a göre 1804 Sırp Ayaklanması Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi gücünün çözülmesi sonucu yeniçerilerin (Dört Dayı) köylü topraklarına el koyma çabalarını teşvik eden klasik bir köylü ayaklanmasıydı. Bu ayaklanma 1805'ten sonra daha milliyetçi bir karakter kazandı. Bu durumun temel nedeni ayaklanmanın lideri Kara Yorgi'nin Osmanlı'nın Balkanlardaki en önemli rakiplerinden olan Rusya'nın desteğine başvurmasıydı. Aynı zamanda Avusturya'da bulunan entelektüel Sırp'ların da ayaklanmaya müdahil olması bu hareketin daha milliyetçi bir kimlik kazanmasına neden olmuştur.²⁵

Hacı Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ve Belgrad'ın yönetiminin ele geçirilmesiyle iktidara gelen Dayılar, eski çiftlikleri restore etmiş ve yeni alanlar oluşturmuştur. Ancak bu eylemleri vergilerde keyfi artışlara yol açmıştır.²⁶ Dayılar yönetimi sadece Sırp halkını değil aynı zamanda Türkleri ve sipahileri de olumsuz etkilemiştir. Özellikle Sipahiler, 1802'de eski yönetimi geri getirmek için Sırp'larla iş birliği yaparak Dayılar yönetimine karşı çıkmış, ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca Sırp tarafı, Dayılar yönetimini eleştirmek amacıyla III. Selim'in huzuruna çıkan bir heyeti, merkeze göndermişti. III. Selim, şikâyetlerin çözümünü için gerekli emirleri vermiştir.²⁷ Ancak Dayılar padişaha karşı yapılan bu şikâyetlere öfkelenmiş ve "Seća Knezova" (Knezler Katliamı) olarak bilinen olayı gerçekleştirdiler.²⁸ Bunun üzerine Sırp'lar Dayı yönetimine karşı silahlı bir ayaklanma gerçekleştirdiler. Şubat ayında Şubnice köyünde toplanan Sırp ileri gelenleri Kara Yorgi'yi ayaklanmanın lideri olarak seçti. Kara Yorgi daha önce Osmanlı-Avusturya savaşlarında Avusturya tarafında yer almış ve subay rütbesine yükselmiş bir Sırp olarak biliniyordu. Ayrıca domuz ticaretiyle de uğraşmış ve servet kazanmıştı. Kara Yorgi ilk ayaklanmanın lideri olarak atandı ve çevresindekileri örgütlemeyi başardı. Belirtmek gerekir ki Sırp ayaklanması planlı bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Ayaklanmanın fikri bir temeli dahi yoktu. Yukarıda bahsedildiği gibi bu ayaklanma klasik bir köylü isyanı olarak ortaya çıkmıştır. Zira bizzat Sultan'a karşı bir isyan değil başlangıçta Türkler tarafından da desteklenen bir hareket olarak görülmüştür. Ancak ayaklanmaya bir fikri temel kazandıran unsur Avusturya topraklarında yaşayan Sırp entelektüellerdir. Soylu kişiliklerden biri olan Kont Sava Tekelija gibi şahısların yanı sıra Dositej Obradovic gibi bir aydın da bu harekete bir düşünsel temel sağlamıştır.

Dayılara karşı yürütülen harekete Bab-ı Ali başlangıçta müsamaha gösterdi. Sırp tarafının başarılı bir şekilde hareket etmesiyle birlikte Avusturya ordusunda görev yapmış olan Sırp'lar da ayaklanmaya katılmaya başladı. Aynı zamanda Bab-ı Ali, Ebu Bekir Paşa'yı Dayıları bastırmak için Belgrad'a gönderdi ve kısa süre içinde Dayı yönetimi sona erdi. Ayaklanmanın sebebi teknik olarak ortadan kaldırılmıştı. 1804'ten 1806 Temmuz'una kadar olan dönemde Sırp tarafı Sultan'a olan bağlılıklarını ifade etti. Ancak Sırp heyetlerinin İstanbul'dan eli boş dönmesinin ardından ayaklanmanın karakteri değişti. Sırp'lar, Eflak ve Boğdan gibi prenslik hâline gelmek için daha bağımsız bir statü talep etmeye başladı. Ancak Bab-ı Ali bu talebe karşı çıktı. Bu noktadan sonra Sırp'lar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı daha aktif bir şekilde harekete geçtiler. Kara Yorgi, Sırp Ayaklanmasının başladığı tarihten itibaren Rusya ve Avusturya gibi diğer iki büyük güçle diplomatik temaslar kurmuştur. Ancak Avusturya kendi topraklarında da bir ayaklanmayla mücadele ettiği için Sırbistan'a yardım konusunda tepkisiz kalmıştır.²⁹ Avusturya'nın çok uluslu bir yapıya sahip olması benzer hareketlerin kendi topraklarına da sıçrayabileceği endişesini beraberinde getirmiştir. Rusya ise başlangıçta 1806'ya kadar Sırp ayaklanmasına özel bir ilgi göstermemiştir. Ancak 1806'dan itibaren Rusya'nın ilgisi artmıştır. Bu artışın arkasında Fransa-Osmanlı yakınlaşması yatmaktadır. Bu tarihten sonra I. Sırp Ayaklanması uluslararası bir boyut kazanmış ve ayaklanmanın geleceği Avrupa'daki büyük güçlerin siyasi çıkarlarına bağlı hâle gelmiştir.

1806 yılında Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesi Sırp'ların Rusya'nın yanında kesin bir şekilde konumlanmasına neden oldu. 1807 yazında Albay F. O. Paulicci'nin Sırbistan'a gelmesiyle Sırbistan'ın siyasi ve askerî durumu değerlendirildi. Bu değerlendirme sonucunda Sırbistan'ın ihtiyaç duyduğu yardım ve Rus-Sırp koordinasyonu belirlendi. Albay Paulicci tam anlamıyla bağlayıcı bir antlaşma yapma yetkisine sahip olmamasına rağmen 10 Temmuz'da Kara Yorgi ile aralarında bir antlaşma imzalandı.³⁰ Bu antlaşma mantıklı görünse de bundan sonra ayaklanmanın başarısı tamamen Balkanlardaki Rus birliklerinin varlığına bağımlı hâle geldi. Kara Yorgi'nin liderliği altındaki Sırp'lar, kendileri için önemli zaferler kazanmışlardır. 29 Aralık 1806 tarihinde Belgrad ve 6 Şubat 1807 tarihinde Şabac şehri ele geçirilmiştir.³¹ Ancak bu zaferlerin ardından Kara Yorgi'nin yönetimi altındaki Sırp'lar ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusa yönelik katliamlar

²⁵ Karpat, *age*, s. 45; Dušan T. Bataković, "A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective", *Balkanica*, Vol. XXXVI (2005) s. 115.

²⁶ C'irkovic, *age*, s. 178.

²⁷ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015, s. 131.

²⁸ Glenny, *age*, s. 2.

²⁹ Bataković, *agm*, s. 115.

³⁰ B. Jelavich and C. Jelavich, *age*, s. 33.

³¹ Lawrence P. Meriage, "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question", *Slavic Review*, Sep., 1978, Vol. 37, No. 3 (Sep. 1978), s. 427.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

gerçekleştirmişti.³² Osmanlı İmparatorluğu ise bu karşı saldırılara cevap vermiş ancak aldığı yenilgiler Sırların siyasi hırslarını daha da arttırmıştır.

7 Temmuz 1807'de Fransa ve Rusya arasında imzalanan Tilsit Anlaşması³³ Sırp ayaklanmasının devamını zorlaştırdı. Bu anlaşma Napolyon'un etkisi altında imzalanan Slobozia Anlaşması (25 Ağustos 1807) ile birlikte³⁴ Sırların hareket alanını sınırladı. Slobozia Anlaşması sebebiyle Rusya ile ortak hareket eden Sırların faaliyetleri duraksadı. 1807 ile 1809 yılları arasındaki barış dönemi Sırbistan'ın yönetim organizasyonunu güçlendirmek için kullanıldı. Bu dönemde Praviteljstvujušci Sovyet (En Yüksek İdare Konseyi) yüksek yargı yetkilerine sahip en üst otorite haline geldi. 1811 yılında yeniden yapılandırılarak altı popec'itelji (bakan) tarafından oluşturulan bir hükümete dönüştü. Aynı yıl içinde nahia bölgelerinde mahkemeler ve idari yapılar oluşturularak yerel sivil otorite güçlendirildi. Büyük Toprak Mahkemesi de bu dönemde kuruldu.³⁵ Ayrıca öncelikle 1808'de kendisini tüm Sırların kralı ilan eden Kara Yorgi³⁶ 1811 yılında varislik hakkını elde etti ve lider unvanı olan "vožd" unvanını aldı. Bu, Kara Yorgi'nin liderlik pozisyonunu daha da güçlendirdiği bir dönemde gerçekleşti.³⁷ Ancak bu dönemde Kara Yorgi'ye yönelik muhalefet de başladı. Milenko Stojkovic' ve Petar Dobrnjac gibi isimler Kara Yorgi'nin liderliğine karşı çıkan muhalefetin önde gelen isimleri arasındaydı. 1811 yılında iç çekişmeler sona erdi ve bu muhalif isimler Sırbistan'dan sürüldüler. Bu durum Sırbistan'da ayaklanmanın istikrar sağlamasına yardımcı oldu.

1809 yılında Osmanlı-Rus ilişkileri tekrar gerilmiş ve savaşın yeniden başlamasıyla birlikte Sırlar da saldırıya geçmiştir. Sırlar Yeni Pazar ve Niş bölgelerine taarruzlar düzenlemişlerdir.³⁸ Ancak bu taarruzlardan herhangi bir somut sonuç alınamamıştır. Bu olayların ardından Sırlar farklı bölgelere yönelik taarruzlarda bulunmuşlarsa da Türk savunmasına karşı etkisiz kalmışlardır. Ayrıca Sırp ve Rusların koordinasyonu da yetersiz kalmıştır.³⁹ Türk kuvvetleri Tuna boyundaki savunmalarıyla Ruslara karşı başarılı bir direniş göstermiş ve bu durum Sırp ve Rus güçlerinin birleşmesini engellemiştir.⁴⁰ Bu dönemdeki başarısız girişimler ve koordinasyon eksikliği Sırların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü bu ayaklanmanın dönüm noktasına geldiğini göstermektedir. Bu başarısız hareketler sonrasında Sırlar savunmaya geçerek kontrol ettikleri toprakları tutmaya çalışmıştır. 1810 Haziran'ında Mareşal Kutuzov önderliğindeki Rus birlikleri ikinci kez Sırbistan'a gelmiştir. Rusların gelişyle birlikte Sırp tarafında umutlu bir atmosfer oluştu. Ancak Avrupa'daki gelişmeler Sırların umutlarını boşa çıkardı.⁴¹ Napolyon tehlikesine karşı Osmanlı İmparatorluğu ile sürdürmek istemedikleri bir savaş içerisinde bulunan Rusya müzakereler yoluyla çözüm arayışındaydı. Ancak Slobozia'da olduğu gibi Ruslar Sırp müttefiklerinin çıkarlarına aykırı bir tutum sergiledi. Rusya ikinci kez Sırları desteklemeyi sonlandırdı ve bu da ayaklanmanın sonunu getirdi. 1812 Bükreş Antlaşması'nda Ruslar Sırların özerklik kazanabileceği bir madde eklemeyi başardılar.⁴² Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu bu fikre karşı çıksa da içinde bulunduğu zor durum nedeniyle kabul etmek zorunda kaldı. 1812 Bükreş Antlaşması'ndan sonra Kara Yorgi bağımsızlığa doğru ilerlemek isteyen isteklerini açıkça ifade etti ve bu talepleri Bab-ı Ali'ye iletti.⁴³ Ancak sunulan koşullar oldukça ağırdı ve bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmedi. Bu durum Sırların tekrar Osmanlı yönetimi altında olmak istemediğini net bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Napolyon'un Moskova seferi sırasında Osmanlı İmparatorluğu konuyu kalıcı bir şekilde çözmek amacıyla Hurşit Paşa'yı görevlendirdi. Hurşit Paşa 30 Temmuz 1813 tarihinde Bosna, Vidin ve Niş bölgelerinden hareket ederek Kara Yorgi'nin birliklerini kısa sürede mağlup etti ve 7 Ekim 1813'te Belgrad'ı ele geçirdi. Belgrad'ın alınmasıyla birlikte I. Sırp Ayaklanması sona erdi. Ayaklanmanın lideri Kara Yorgi ve diğer bazı isimler Avusturya'ya kaçtılar.⁴⁴ Türk yönetimi genel bir af ilan etti ve Sırp topraklarından ayrılanların geri dönüşü sağlandı. Ayrıca Miloš Obrenović ve diğer önemli Sırp liderleri Sırbistan'da kalmayı tercih etti.

Birinci ayaklanmanın ardından Türk yönetimi uzlaşıcı adımlar atmıştır. Genel bir af ilan edilmiş ve Sırp köylülerinin topraklarına geri dönmesine izin verilmiştir. Ancak bu uzlaşıcı adımlara rağmen sorunlar tam anlamıyla çözülmemiş ve Sırlar kendi bağımsız devletlerini kurma düşüncesiyle hareket etmeye devam etmiştir. Bunun yanı sıra Avusturya'ya kaçmış olan Kara Yorgi'nin bazı dostları Sırları sürekli olarak ayaklanmaları yönünde de kışkırtıyordu. Kısa bir süre sonra, 1814 yılında Kara Yorgi'nin çevresinden üç kişi Hacı Prodan liderliğinde yerel bir ayaklanma düzenledi. Ancak bu ayaklanma geniş çaplı bir etki yaratamadı. Hatta Rudnik Knezi Miloš Obrenović kendisine ayaklanmaya katılma teklifleri geldiğinde bu mektupları Belgrad valisi

³² Uçarol, *age*, s. 133, Börekçi, *age*, s. 93.

³³ Armaoğlu, *age*, s. 84.

³⁴ Börekçi, *age*, s. 96.

³⁵ C'irkovic, *age*, s. 190.

³⁶ Uçarol, *age*, s. 133.

³⁷ C'irkovic, *age*, s. 180.

³⁸ Börekçi, *age*, s. 99.

³⁹ B. Jelavich and C. Jelavich, *age*, s. 34.

⁴⁰ Börekçi, *age*, s. 99.

⁴¹ B. Jelavich and C. Jelavich, *age*, s. 34.

⁴² Detaylı bilgi için bkz: Benoit Brunswik, *Recueil de documents diplomatiques relatifs à la Serbie*, Weiss, Constantinople 1876, s. 1-2.

⁴³ Uçarol, *age*, s. 133.

⁴⁴ Glenny, *age*, s. 18.

Süleyman Paşa ile paylaşarak anlaşma yoluna gitmeyi tercih etti. Süleyman Paşa bazı güvencelerde bulursa da sadece Hacı Prodan ve destekçilerini değil aynı zamanda bazı Sırp ileri gelenlerini de cezalandırma yoluna gitti. Süleyman Paşa'nın bu tutumu Sırp ayaklanması için bahane arayanları harekete geçirdi. Nihayetinde 23 Nisan 1815'te Takova köyünde ikinci ayaklanmanın lideri olarak Miloš Obrenović seçildi.⁴⁵ Obrenović birinci ayaklanmadan çıkardığı önemli derslerle hareket ediyordu. Siyasi hırsı Kara Yorgi ile aynıydı, Sırlar üzerinde mutlak bir güç olma hevesindeydi. Ancak yaklaşımları oldukça farklıydı. Kara Yorgi'nin aksine Obrenović uzun süreli savaşlardan kaçınmayı tercih etti ve özellikle Türk ordularına karşı sürdürülen çatışmalardan kaçınmayı amaçladı. Obrenović etkili bir diplomat olarak da biliniyordu ve bu yeteneğini özellikle İstanbul ile anlaşma sağlamak için sonuna kadar kullanmıştır. Kara Yorgi'den karakter olarak tamamen farklı olan Obrenović, diplomasideki bu yeteneğiyle adım adım Sırbistan'ın ilerleyişine öncülük edecektir.⁴⁶

İkinci ayaklanma döneminde uluslararası koşullar oldukça elverişliydi. Fransa ile yapılan savaşlar sona ermişti ve Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın dikkatini kendi iç meselelerine çekecek yeni bir ayaklanmayla uğraşmak istemiyordu.⁴⁷ Rusya ise bu dönemde Sırp meselesine büyük önem veriyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Bükreş Antlaşması'nın 8. maddesinin uygulanması konusunda baskı altında tutuyordu. Avrupa'daki siyasi denge değişiklikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yatıştırıcı bir politika izlemesine yol açmıştı. Bu durumun etkisiyle Süleyman Paşa görevden alındı ve onun yerine Maraşlı Ali getirildi. Sırlarla müzakereler başladı ve bu süreçte uluslararası faktörler Sırların lehine işledi. Bu dönemde Sırlar Rusların tam desteğiyle kendi haklarını ve özerklik taleplerini daha etkili bir şekilde dile getirme imkânı buldular. Müzakereler sonucunda Obrenović "Başknez" olarak tanındı.⁴⁸ İkinci ayaklanmanın sonuçları Sırların kazandıkları hakları oldukça genişleticiydi. Bu haklar arasında vergi toplama yetkisi gibi mali özerklik, Knezleri seçme ve idari görevlerde bulunma gibi yerel yönetimde daha fazla söz sahibi olma hakkı, Belgrad Paşasına temsilci gönderme hakkı gibi diplomatik haklar ve Sırlar arasındaki adalet işlerini düzenleme yetkisi gibi yargısal haklar yer almaktaydı.⁴⁹ Ayrıca gümrük ayrıcalıklarından yararlanma hakkı, yenicilerin arazi sahibi olmasının engellenmesi, Sırlar ve Osmanlı yetkililerinin işbirliğiyle kasaba ve askerî bölgelerin yönetimi gibi pratik ve idari haklar da verilmişti. Ayrıca Sırlara genel bir af ilan edilmesi, önceki ayaklanmada yer alanlar da dâhil olmak üzere Sırların Osmanlı yönetimi altında eski suçlarından dolayı korku duymadan yaşamalarına olanak tanımıştı. Bu haklar Sırbistan'ın özerk bir şekilde yönetilmesi ve kendi iç işlerini daha fazla kontrol etmesi için önemli bir adım olarak kabul edildi.

Kara Yorgi'nin 1817'deki gizli dönüşü ve ardından Miloš Obrenović tarafından idam edilmesi gerçekten karmaşık bir dönemin ürünüdür.⁵⁰ Bu olay Sırbistan için verilen mücadeledeki içsel ve dışsal faktörlerin bir yansımasıdır. Kara Yorgi'nin geri dönüşü Sırbistan'ın iç istikrarını tehdit edebilirdi çünkü bu durum Sırp liderler arasındaki rekabeti artırabilirdi. Aynı zamanda Yunan ayrılıkçı örgütü Filiki Etery'a'nın bir ajanı olarak Sırbistan'a gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık mücadelesi veren çeşitli Balkan topluluklarını desteklemeyi amaçlayan uluslararası bir örgütün etkisi altında olduğunu gösteriyordu. Miloš Obrenović'in Kara Yorgi'yi idam ettirmesi kendi liderliği ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri için stratejik bir hamle olarak görülmelidir. Bu, mevcut hakları ve ayrıcalıkları tehlikeye atabilecek bir potansiyele sahip olan Kara Yorgi'yi ortadan kaldırarak Obrenović'in gücünü sağlamlaştırma çabası olarak düşünülebilir. Olayın sadece bir "Sırp kardeş kavgası" olarak değil aynı zamanda dönemin siyasi dinamikleri, uluslararası ilişkiler ve stratejik hesaplamaların bir sonucu olarak anlaşılması önemlidir. Sırbistan'ın mücadelesi karmaşık ve çok yönlü bir süreçti ve bu tür olaylar bu mücadelenin iç içe geçmiş parçalarını oluşturuyordu. Ayaklanmanın en büyük kazananı Sırlar değil Miloš Obrenović olmuştur. Miloš Obrenović'in iktidara gelmesinin ardından Sırbistan'daki sosyal ve ekonomik dinamiklerin değiştiği ve bu değişikliklerin Sırp köylülerine olumsuz etkiler yarattığına dair tespitler önem arz etmektedir. Obrenović'in yönetimi, düzeni yeniden tesis etmek amacıyla bazı önlemler almış fakat bu önlemler Sırp köylülerini ekonomik olarak daha da olumsuz etkilemiştir.

Obrenović'in yönetimi vilayet genelinde düzeni yeniden sağlamış ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun asla uygulamadığı bir şekilde Sırları ekonomik olarak sömürmüştür. Özellikle 1839'da başlayan isyanlar köylülerin Obrenović yönetimine duyduğu hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu isyanlar başlangıçta ağalar tarafından organize edilmiş olsa da zaman içinde köylü destekçiler kazanmıştır. Miloje Popović Djak gibi isyan liderleri Sırp köylülerinin ekonomik koşullarının iyileştirilmesi ve daha fazla özerklik talepleriyle hareket etmişlerdir.⁵¹ Djak liderliğindeki isyan Sırp halkının yeni düzene karşı büyük bir muhalefet gösterisi olarak kabul edilebilir. Sırp halkı kendi liderleri tarafından yönetimin özgürlük ve refah getirmediğini fark etmeye başlamıştır. Djak'ın takipçileri ayrıca merkezî bir devletin örgütlü gücüne karşı bir halk ayaklanmasının ne kadar zayıf olabileceğini de öğrenmiştir. Bu ders Miloš tarafından da göz ardı edilmemiştir. Bu isyanın bir sonucu olarak o,

⁴⁵ C'irkovic, *age*, s. 182.

⁴⁶ Özkan, *age*, s. 16.

⁴⁷ Jelavich, *age*, s. 228.

⁴⁸ Karpat, *age*, s. 45.

⁴⁹ B. Jelavich and C. Jelavich, *age*, s. 55.

⁵⁰ Glenny, *age*, s. 18.

⁵¹ Glenny, *age*, s. 18.

1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK

kalcı bir ordu ve daha büyük bir devlet aygıtının örgütlenmesine daha fazla çaba sarf etmiştir. Halka karşı bu dikkat iç düşman olarak kabul edilen Sırp yöneticilerine karşı sürekli bir tehdit olmuştur ve bu durum günümüze kadar sürmüştür.

Buna göre yönetim değişikliklerinin, hatta bir Prenslük rejimine geçilmesinin bile temel sorunların devam ettiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Obrenović'e karşı gerçekleştirilen isyanların milli bir karakterde olup olmadığına ilişkin soru da bu temel sorunların sosyal ve ekonomik dinamiklerinde yatmaktadır. Bu nedenle, yönetim şeklinin değişmesine rağmen, 1804 Sırp Ayaklanmasının kökenlerinin hâlâ mevcut problemleri açıkça yansıttığı sonucuna varılabilir. Aynı dinamiklerin benzer şekillerde kendini göstermesi 1804 Ayaklanmasının da ne için milli karakterden yoksun olduğunu açıkça göstermektedir.

SONUÇ

1804 Ayaklanmasının değerlendirilmesinde genellikle üç temel yaklaşım içerir. Bunlardan üçüncüsüne göre Sırp Ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce sık sık karşılaştığı basit köylü ayaklanması olarak nitelendirir. Sırp Ayaklanmasını ekonomik ve toplumsal nedenlerden kaynaklanan basit bir köylü isyanı olarak değerlendirir ve milli bir kimlik arayışıyla ilişkilendirmez. Bu çalışmada bu yaklaşımın bir destekçisi olarak, Sırp'ların sosyal ve ekonomik yapılarını yakından incelemeye odaklandık.

Ekonomik açıdan, Sırp'lar milli bir ekonomi oluşturma yolunda uzak bir konumdaydılar çünkü ekonomileri tamamen Osmanlı İmparatorluğu'na bağımlıydı. Osmanlı ekonomisinin yaşadığı herhangi bir olumsuz etki Sırp'ları da doğrudan etkiliyordu. Ayrıca, ekonomileri geleneksel tarıma dayalıydı ve sanayileşme konusunda da geri kalmışlardı. Sırp toplumunun yaşadığı ekonomik sıkıntılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun genel ekonomik sıkıntılarıyla paralellik göstermektedir ve bu durum Sırp Ayaklanmasının basit bir köylü ayaklanması olarak nitelendirilmesini destekler. Ayaklanma öncesinde Sırp toplumunun milli bir ekonomiden yoksun olması, isyan hareketinin de milli bir karakterden yoksun olduğunu göstermektedir.

Sosyal yapıları ise Zadruga sistemi etrafında şekilleniyordu, bu da onları tarıma dayalı büyük aileler olarak bir araya getiriyordu. Bu nedenle, milli bir fikir geliştirmekten uzaktılar. Ancak, Sırp bölgesinin dışındaki elit Sırp'lar, milli bir fikir oluşturma potansiyeli taşıyan bir zemin hazırlamak için çeşitli çabalar sarf etmekteydiler, ancak Sırp toplumundan uzaktılar. Sırp toplumunun henüz sosyal farklılaşma yaşamamış bir tarım toplumu olduğu ve milli bir kimlik oluşturma sürecine girmemiş olması, sosyal yapılarının ve kültürel dinamiklerinin buna hazır olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda 1804 Ayaklanmasının, milli bir karakterden ziyade dönemin sıkıntılı şartlarına karşı bir tepki olarak değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Bu bakış açısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha önce sık sık karşılaştığı, milli hedeflerden yoksun, basit bir köylü ayaklanması olarak nitelendirilebilir.

KAYNAKÇA

ADANIR, Fikret, "Fransız İhtilali, I. Sırp Ayaklanması ve Osmanlı Devleti", *Toplumsal Tarih*, S. 147 (Mart 2006), ss. 32-39.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

ARSLANTAŞ, "Selim, Sırp İsyânlarına Giden Yol (1788-1804)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2005, ss.115-145

ASLANTAŞ, Selim, "Sırp İsyânları (1804-1815): Milli Bağımsızlık Hareketi mi, Burjuva Devrimi mi, Köylü Ayaklanması mı?", *Doğu-Batı*, S. 39 (Kasım, Aralık, Ocak 2006-2007), ss. 83-96

BATAKOVIĆ, Dušan T., A Balkan-Style French Revolution? The 1804 Serbian Uprising in European Perspective, *Balkanica*, vol. XXXVI (2005). ss. 113-128

BÖREKÇİ, Metin Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001.

BRUNSWIK, Benoit, *Recueil de documents diplomatiques relatifs à la Serbie*, Weiss, Constantinople 1876.

C'IRKOVIC, Sima M., *The Serbs*, Blackwell Publishing, New Jersey 2004.

CURTA, Florin, *The Making of Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c.500-700*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

GELLNER, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (çev.) Büşra Ersanlı/Günay Göksu Özdoğan, Hill Yayın, İstanbul 2022.

GLENNY, Misha, *The Balkans: Nationalism, War, and the Great Powers 1804-2012*, House of Anansi Press, Toronto 2012.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I*, C. I, çev. Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, C. I, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

JELAVICH, Charles, JELAVICH, Barbara, *The Establishment of The Balkan National States, 1804-1920*, University of Washington Press, Seattle and London 2000.

KARPAT, Kemal, "Balkanlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, ss.25-32

KARPAT, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, çev. Recep Boztemur, Timaş Yayınları, İstanbul 2021.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

KÖSE, Metin Ziya, "Osmanlı Balkan'ında Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, (2013), ss. 41-58

MACKENZIE, David, *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1878*, Cornell University Press, New York 1967.

MERİAGE, Lawrence P., "The First Serbian Uprising (1804-1813) and the Nineteenth-Century Origins of the Eastern Question", *Slavic Review*, Sep., 1978, Vol. 37, No. 3 (Sep. 1978), ss. 421-439.

MITCHELL Stephen, "The Administration of Roman Asia from 133 BC to AD 250", *Lokale Autonomie und römische Ordnungsmacht in den kaiserzeitlichen Provinzen vom 1. bis 3. Jahrhundert*, ed. Werner Eck, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München 1999, ss. 18-46.

ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul 2011.

PALAIRET, Micheal, *Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim*, çev. Ayşe Edirne, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

TODOROVA, Maria N., *Balkan Family Structure and The European Pattern: Demographic Developments in Ottoman Bulgaria*, Central European University Press, Budapest 2006.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Der Yayınları, İstanbul 2015.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

**1804 SIRP AYAKLANMASININ SOSYOLOJİK NEDENLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME:
BALKAN İSYANLARINDAN FARKLI BİR DİNAMİK**